

J. Portella, A. Ll. Sanz, T. Brugada (1986), "El cas de la Vall d'Aro (1486): un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?", *Revista de Girona*, 118 (1986), p. 44-49.

El cas de la Vall d'Aro (1486): un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?

JAUME PORTELLA
ANTONI L. SANZ
TERESA BRUGADA

En el tombant del segle XIII al XIV, qualsevol pagès de la Vall d'Aro —si encara conservava la condició de "*liber et absolutus ab omni dominio*"— tenia més probabilitat que mai de veure's forçat a subscriure una declaració notarial d'entrada en servitud segons la qual "*gratis et ex certa scientia, evenio et facio me cum omni prole nata et nascitura hominum propium et solidum vestri venerabilis domini, et facio inde vobis de presente homagium manibus et ore comendatum*". A partir d'aleshores, havent promès que seria sempre "*legalis et fidelis in omnibus sicut servus debet esse suo domino*", l'home propi i soliu restava legalment adscrit a la terra¹ i sota l'estricta dependència del poder senyorial, a més de veure's sotmès a múltiples prestacions, usos i costums, que els senyors de la terra —i evidentment de la guerra— varen anar imposant als pagesos dels seus dominis durant un llarg procés de reacció feudal.

Segons sembla, l'agreujament de la condició pagesa es va produir sobretot a la Catalunya vella, allunyada dels fronts de conquesta des del segle XII i, en canvi, poc o molt sensible a l'emigració de pobladors ver la Catalunya nova, el País Valencià i les Illes. En conseqüència, l'emigració amenaça les rendes feu-

Jaume I reuneix Corts a Tortosa l'any 1225 (Miniatura del "Llibre verd", I, de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona).

REMENCES

dals de les velles senyories, que reaccionarien aviat: entre 1150 i 1350 els senyors varen augmentar com més va més les seves exigències, procurant d'afermar jurídicament la subjecció de la pagesia. Així s'expliquen les nombroses entrades en servitud de la Vall d'Aro, ja esmentades, que confirmen novament aquest context de pressió senyorial i n'abonen la cronologia.

Insistim-hi, doncs: el procés de reacció feudal és innegable. Però, tal com es podrà comprovar més endavant, aquesta recerca també posa en relleu notables desigualtats socials i econòmiques —no tan sols jurídiques, de remença o no remença— en el si mateix de la pagesia. Es tracta, sens dubte, d'una qüestió important, perquè ens pot ajudar a entendre millor les actituds "moderades" o "radicals" que uns i altres pagesos adoptarien durant la "guerra dels Cent Anys" del camp català, en expressió de Pierre Vilar. D'altra banda, tenint en compte que les diferències internes de la pagesia eren força més acusades a mitjan segle XVI que no pas dos-cents anys abans, val la pena de tornar-se a preguntar si la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) va ésser tan favorable per a tothom com deixava entendre Jaume Vicens Vives i encara repeteixen molts manuals de divulgació històrica². A parer nostre, la interpretació cautelosa de Pierre Vilar i la revisió a fons plantejada per Eva Serra són plenament justificades³.

Un factor de desigualtat pagesa: l'extensió de les explotacions

L'extensió de les terres o tinençes feudals dels pagesos no és pas un índex suficient per definir la situació econòmica i social de la pròpia pagesia, però cal reconèixer que en les societats camperoles l'accés a la terra constitueix almenys un element clau de diferenciació social. Com és obvi, per descriure de manera absolutament correcta —diguem-ne indiscutible— l'estructuració d'una societat feudal, hauríem de disposar de totes i cadascuna de les comptabilitats detallades de les explotacions, conèixer el volum i la proporció de les rendes que es pagaven al senyor o senyors de la zona, l'estatus jurídic dels individus, l'estructura familiar, els preus i nivells de consum i tantes altres dades, que el projecte esdevindria irrealitzable. Tanmateix, sem-

pre hi ha la possibilitat de recórrer a les aproximacions, parcials però complementàries, a través de les quals s'adquireix un cert nivell de coneixements, més o menys sòlids i coherents. Doncs bé, amb les limitacions documentals existents per a l'estudi de l'edat mitjana, la grandària de les explotacions és un indicador que ja voldríem tenir sempre a l'hora d'analitzar la condició social de la pagesia, perquè com a mínim ens ofereix una orientació realment significativa.

En aquest sentit, les fonts documentals que es conserven de la Vall d'Aro són d'una riquesa informativa considerable, sobretot els capbreus de la pabordia (un domini senyorial del Capítol de la catedral de Girona). En els capbreus —com era normal a les senyories, laïques o eclesiàstiques— s'hi registraven amb detall els drets feudals imposats sobre totes les tinençes pageses de la pabordia, mas per mas i peça per peça, especificant-ne a vegades sistemàticament l'extensió. D'aquesta manera, obligant els caps de casa a "confessar i reconèixer" periòdicament el seu estatus jurídic, així com llurs béns i les rendes feudals que pagaven cada any, els senyors (canonges-pabordes de la catedral) asseguraven alhora la subjecció i l'explotació perpètua de la pagesia. És evident, doncs, que les capbreuacions no podien fer cap gràcia als declarants, lògicament interessats a esquivar tota mena de servituds, però la simple comprovació interna d'aquells instruments ja ens demostra que l'administració de la pabordia era molt eficient⁴. Per això no més hem hagut d'excloure un per-

centatge mínim de declaracions que semblen incompletes o de dubtosa fiabilitat —entre el quinze i el vint-i-cinc per cent del total (¡pensem en la hisenda dels nostres dies!)—, i ens inclinem a pensar que els resultats són perfectament representatius de l'estructura agrària d'aquell domini feudal.

A la vigília de la crisi social agrària

El primer dels capbreus utilitzats es va fer l'any 1343 a les parròquies de Santa Cristina d'Aro i Santa Maria de Fenals. La data és significativa: deu anys més tard de "lo mal any primer" (la fam de 1333) i poc abans de la Pesta Negra (1348-1350), quan es produïen els primers símptomes de crisi en el camp català i les rendes feudals es veïen greument amenaçades. Aleshores els senyors malden més que mai per evitar l'èxode clandestí de la pagesia, estrenyen els lligams de dependència feudal, pugnen per mantenir ferm el dret d'explotar. Però, ¿quina era la situació econòmica i social de la pagesia que els canonges-pabordes volien consolidar?

El quadre que tenim a continuació és el resultat de sumar la superfície de les diferents parcel·les que constituïen l'explotació de cadascun dels pagesos. El càlcul ha estat possible per 92 de les declaracions realitzades, negligint-ne 20 que no especifiquen l'extensió de tots els camps, feixes, horts, etc.

L'anàlisi del capbreu, com dèiem, demostra l'existència d'una estructura social agrària fortament con-

Tipologia de les explotacions a la pabordia d'Aro, 1343

Vessanes per explotació	Nombre de pagesos (tinençers)	%	Total de terra (vessanes)	%	Nombre de remences
fins a 15	34	36,95	121	3,04	--
16 a 30	15	15,21	350,50	8,81	2
31 a 45	7	8,69	264	6,62	6
46 a 60	5	5,43	245	6,14	3
61 a 75	7	7,60	488,50	12,24	6
76 a 90	12	13,04	971	24,45	11
91 a 105	5	5,43	561,50	14,13	4
106 a 120	1	1,08	114	2,87	1
121 a 135	2	2,17	250	6,29	2
136 a 150	2	2,17	277,50	6,97	2
151 a 165	1	1,08	152	3,82	1
166 a 180	1	1,08	175	4,40	1
Total	92	100	3970	100	39(*)

(*) No consta la superfície total de 6 explotacions remences.

trastada. En efecte, els 49 pagesos que tenen menys de 30 vessanes (6,5 Ha.)⁵ representen un 52% del conjunt dels declarants, però només disposen d'un 11,8% de les terres; en canvi, a l'altre extrem de la distribució patrimonial hi ha 12 pagesos comptats (un 13%), amb explotacions d'entre 91 i 180 vessanes (de 20 a 40 Has.), que acumulen el 38% de les terres declarades. Entre aquests dos grups —els més pobres i els més rics, per entendre'ns—, s'hi troben encara 31 pagesos "mitjans" que menen tinençes de 31 a 90 vessanes (de 6 a 20 Has.); no són pas majoria (un 34%), però globalment apleguen el percentatge més elevat de terres (un 49% del total).

Els números canten, com se sol dir. També és veritat que "rics" i "pobres", "petits", "grans" i "mitjans" són expressions relatives i, per tant, sempre més o menys discutibles. Ara bé, al marge d'aquesta possible qüestió de noms —de criteris, si es vol—, les grans desigualtats patrimonials de la pagesia resulten d'una evidència total i absoluta. Això amb una distribució estadística de caire general, fent intervals de quinze vessanes, perquè si afinem una mica més apareixen immediatament els pagesos

que havien de subsistir per força en condicions miserables: 25 persones (un 27% del total) declaren explotacions inferiors a 6 vessanes, i encara una part d'aquestes terres eren subestabliments d'altres pagesos, de manera que pagaven rendes molt carregoses.

Distribució dels pagesos amb tinençes de menys de 30 vessanes

Vessanes per explotació	Nombre de pagesos (tinençers)	%
fins a 5	25	27,26
6 a 10	4	4,24
11 a 15	5	5,43
16 a 20	7	6,54
21 a 25	3	3,26
26 a 30	5	5,43
	49	52,16

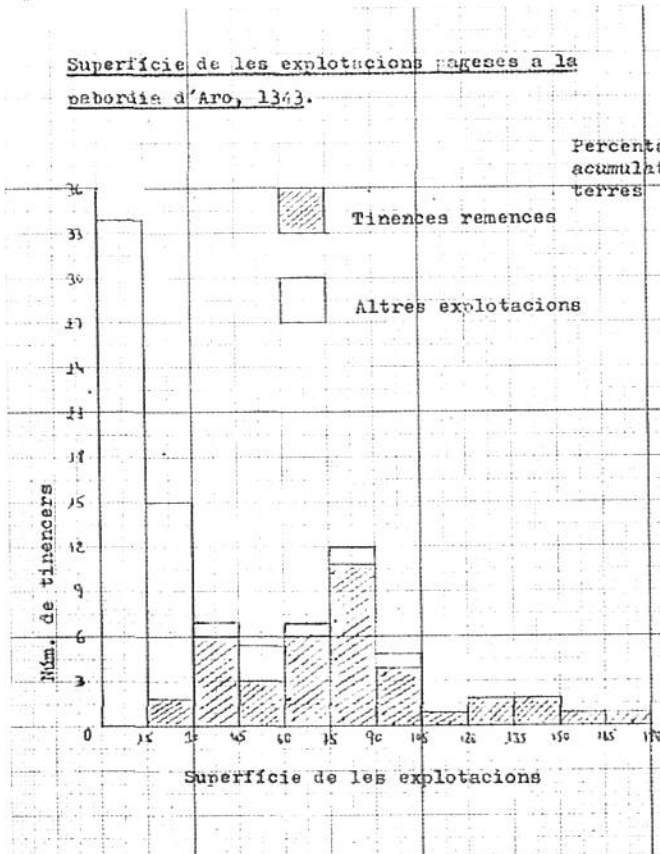
D'acord amb les informacions del mateix capbreu, que ens serveixen per anar esbossant el panorama social de la Vall d'Aro a mitjan segle XIV, cal que també ens plantejgem quantes explotacions servils hi havia, quina superfície tenien. Tornem a les xifres: de les 112 tinençes capbreuades, menys de la

meitat eren remences (exactament 45), però s'hi declaraven 33 dels 34 masos constituïts com a tals i en general totes les grans explotacions de la pabordia, algunes formades a base de parcel·les disperses. En conjunt, els remences posseïen el 65,4% de la terra censada. Per tant, les tinençes "lliures" —més ben dit, no remences, bé que sota dependència senyorial— eren majoritàries i, tanmateix, només disposaven d'un terç de la superfície que s'especifica en el capbreu.

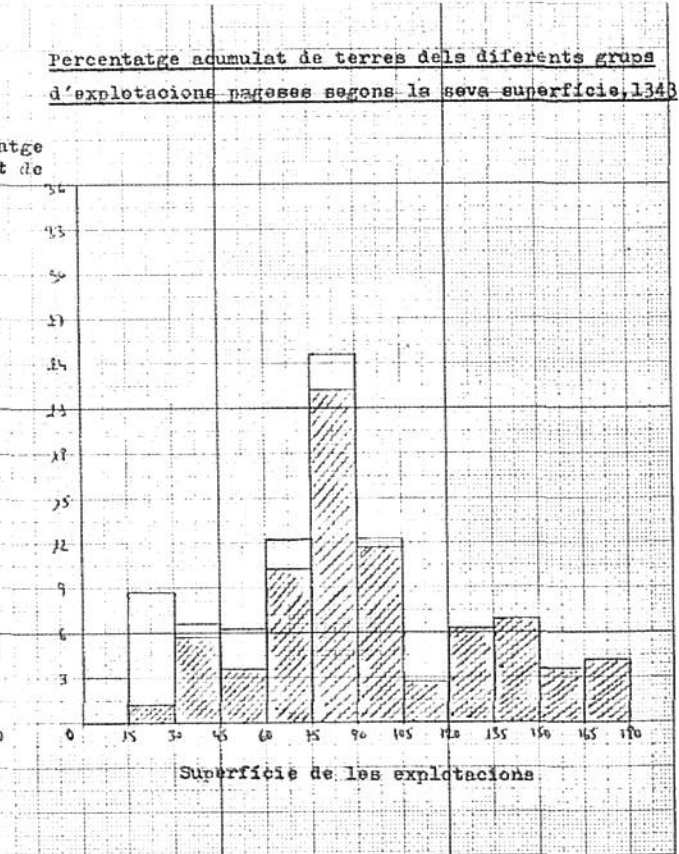
Guerras remences o guerres pageses?

En aquestes condicions, ¿és versemblant que les guerres dels segles XIV i XV fossin exclusivament remences, tal com suggereixen les interpretacions més difoses de la història de Catalunya? Als pagesos "lliures", però miserables, ¿no els sobraven motius per rebel·lar-se també contra l'opressió d'unes senyories que monopolitzaven el domini eminent de la terra i exigien censos, tasques, quarts, delmes, tragines i moltes altres servituds, tan feudals com la mateixa remença? Quan la reacció senyorial posa

Superfície de les explotacions pageses a la pabordia d'Aro, 1343.

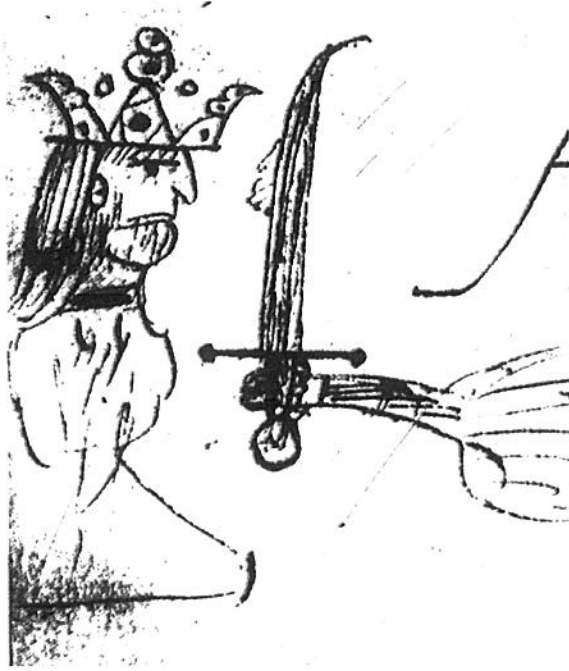
Percentatge acumulat de terres dels diferents grups d'explotacions pageses segons la seva superfície, 1343

REMENCES

en perill l'estabilitat dels remences benestants, ¿ens ha d'estranyar aquests que comparteixin provisionalment un programa de subversió de l'ordre feudal amb les capes més pobres de la pagesia (remença i no remença)?

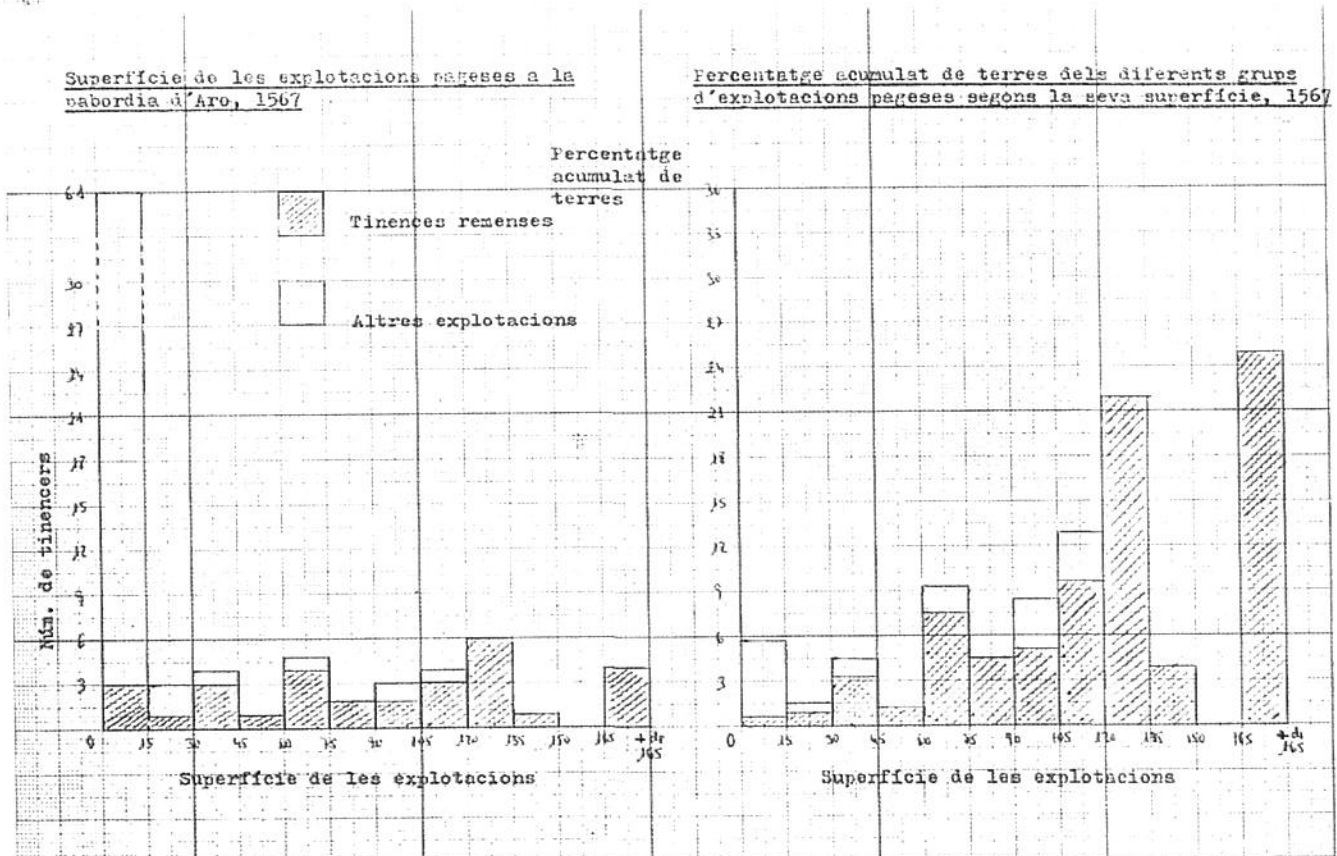
Ara per ara no tenim prou informació per precisar quines foren les actuacions dels diferents sectors de la pagesia de la Vall d'Aro durant "l'època de les torbacions". Però, que es tractava de *guerres pageses* —d'acord amb la tesi d'Eva Serra—, i no només remences, ho diuen explícitament alguns documents de l'època, fins i tot publicats per Jaume Vicens (que, com se sap, emfasitava la causa remença). Així, per exemple, un text molt conegut de les *Constitucions de Catalunya* de l'any 1413, "*Com a molts entenents...*" enumera les sancions que calia aplicar "...*si après lo senyor se haurà apropiat los béns per vigor de la present constitució, per los dits hòmens de remença e no de remença, de paraula o en escrits, per si o per interposada persona seran fetas menassas, o batiments, o oposades creus, o fetas fossas, o altres senyals de morts, o menassas designants contra los dits senyors, o llurs procuradors, o aquells qui los dits béns tindran...*"⁶

Representació gràfica anònima de l'intent d'assassinat del rei Ferran per part d'un remença.

També és revelador de les aspiracions revolucionàries de la pagesia, si més no dels pagesos "radicals" o "demagogs" —com els titlla significativament Jaume Vicens, partidari, del "pactisme ben entès i moderat"—, el crit de "fora censos i tasques!" que l'any 1462 incitava les masses a la rebel·lió i tenia es-

parverats els senyors feudals. Que la seva por no era injustificada, ho demostra la notícia que vint anys més tard (1482) feien arribar els jurats de Girona als de Barcelona, avisant-los "*de un cas atrocíssim y enormíssim seguit lo die abans: que havien trobat mort en la parròquia de Sobrerroca, ferit de una stralla*

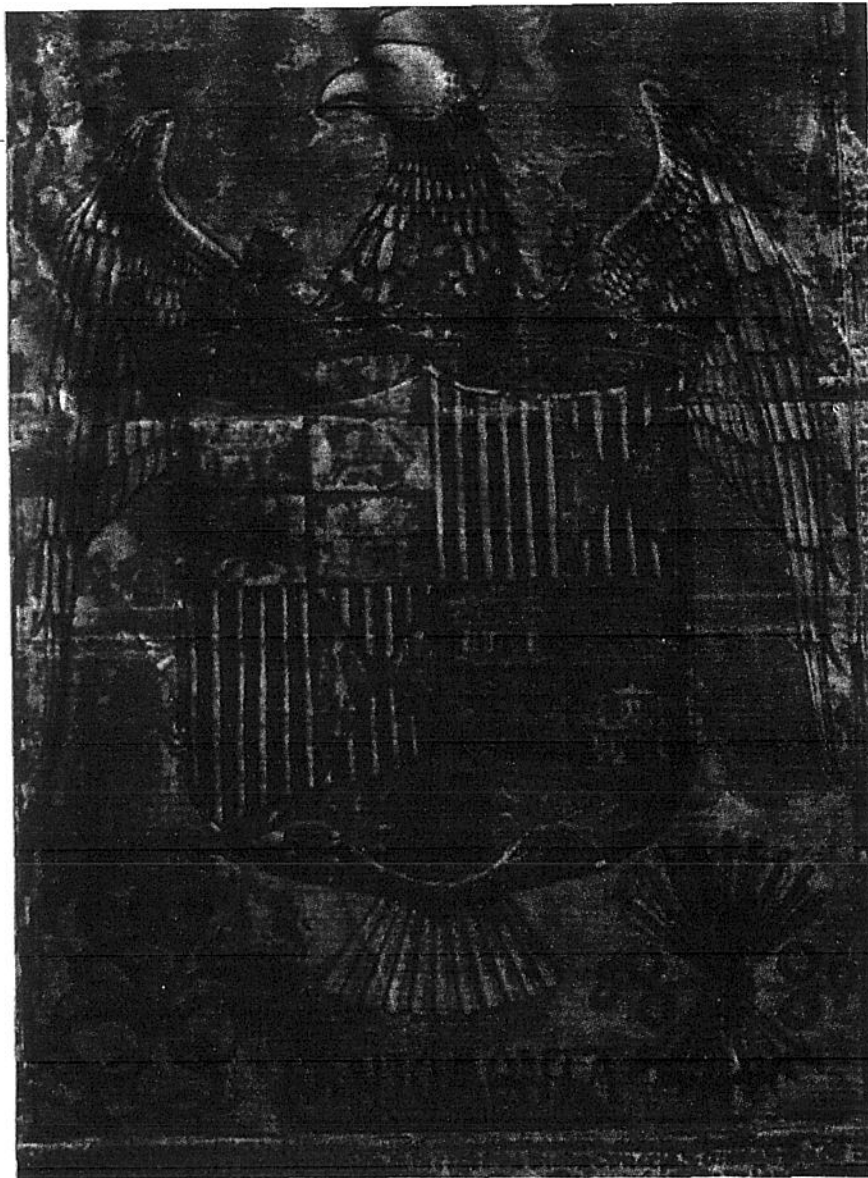

Escut dels reis
catòlics amb el lema
"Tanto Monta".

per la spalla, a Joan des Vern (...). E investigant lo cas, trobaven que seria que demanaua censos y tascas als pagesos de aquella montanya, y sabian que aquells pagesos proceyn a molts altres actes desordenats"⁷.

En fi, no voldríem multiplicar innecessàriament els exemples, però potser encara resulta justificat de reproduir part d'una carta dels consellers de Barcelona a Ferran II, datada el 23 de febrer de 1485, perquè expressava clarament la mena d'assumptes que preocupaven de debò la classe dels senyors feudals: "nosaltres no podem entendre —diuen al rei— qual praticha de maneig e conducció de compromís pot ésser en açó, car V.M. mane sia fet compromís en V.A. per los pagesos de remença de les diferències entre ells e lurs senyors. Ells, senyors, dien que hi sien totes diferències entre ells, de remença e no de remença, qui volen que la diferència d.ells qui no son de remença ab lurs senyors hi sia compresa. Veem per experiència que la dita diferència és sols si pagaran o no lo que duen. E axí, Senyor, mire V.A. quina praticha de concòrdia ab aquests pagesos es pot tractar la hora que los altres pagesos que no son de remença se aiusten ab ells e fan un cors en no obeir ni pagar algú. E per ço som meravellats qui scriu a V.A. que los senyors són contents de fermar, com sia lo contrari, car encara que la qüestió d.ells que.s dien mals usos se creu serien contents fer connexença, emperò de la denegació de pagar censos, tascas, delmes e altres drets qui no són de remenses, no crega V.A. que negú se enduescha en fer compromís del que és clara la justícia, maiorment que en assó conte no sols los senyors dels qui són de remensa, més encara tots los eclesiàstichs e militars de Cathalunya que fa la cosa difícil e impossible e apartada de praticha de compromís e maneig"⁸.

Ara sabem, tanmateix, que al cap de pocs mesos s'acabaria imposant la "via del compromís", a través de la Sentència Arbitral de Guadalupe. Amb aquest pacte, els senyors feudals acceptaven les reivindicacions estrictament remences —és a dir, sobretot dels senyors útils d'explotacions mitjanes i

grans—, però també asseguraven la restauració de l'ordre tradicional, amb la major part de les rendes acostumades.

El cas de la Vall d'Aro segurament és un bon exemple de com es va resoldre la crisi social agrària de la baixa edat mitjana.

La restauració feudal

El capbreu de 1567, fet als vuitanta anys de la Sentència, demostra l'evolució social i econòmica que s'havia produït al si de la pagesia des de la meitat del segle XIV. Si el comparem amb el de 1343, sembla

Tipologia de les explotacions a la pabordia d'Aro, 1567

Vessanes per explotació	Nombre de pagesos (tinencers)	%	Total de terra (vessanes)	%	Nombre pagesos que pagaven redempcions	% total terres
fins a 15	61	64,89	207,50	5,89	3	0,51
16 a 30	3	3,19	61	1,73	1	0,68
31 a 45	4	4,25	157	4,45	3	3,29
46 a 60	1	1,06	53	1,50	1	1,50
61 a 75	5	5,36	323,50	9,18	4	7,41
76 a 90	2	2,12	168	4,77	2	4,77
91 a 105	3	3,19	299,50	8,50	2	5,64
106 a 120	4	4,25	457	12,97	3	9,60
121 a 135	6	6,38	778,50	22,11	6	22,11
136 a 150	1	1,06	141	4,05	1	4,05
de 151...	4	4,25	875	24,85	4	24,85
Total	94	100	3521	100	30	84,41

evident que la crisi social agrària dels segles XIV i XV es va resoldre permetent als pagesos benestants d'ampliar les seves explotacions, tant a través de la incorporació de masos rònecs com de la compra de parcel·les, mentre que la majoria s'empobrien. Les xifres següents il·lustren netament aquesta afirmació.

Els terratinents amb més de 91 vessanes per explotació, que al 1343 controlaven un 38% del total de la terra, al 1567 en declaren un 72%. Per contra, tot i que hi ha més pagesos petits en 1567, encara globalment perden terra (del 12% al 7%). Igualment succeeix amb els mitjans: l'any 1343 tenien gairebé el 50% de terres i el 1567 només un 20%.

Així, doncs, la Sentència Arbitral de Guadalupe va consolidar una estructura agrària que accentuava les desigualtats socials entre els diferents sectors de la pagesia. Els pagesos benestants, majoritàriament remences, obtenien dels senyors eminents el reconeixement d'un domini útil engrandit amb masos rònecs d'ençà de la Pesta Negra, però renunciaven a continuar lluitant contra el règim feudal, que des d'ara els integrava en condicions força favorables. En canvi, la Sentència va implicar una derrota per a tots els altres pagesos, alguns dels quals també eren remences. Perquè durant "l'època de les torbacions" els pagesos petits i mitjans no tenien masos rònecs, o potser els varen perdre, i molts ni tan sols patien els "mals usos". Ara bé, eren pobres o miserables —i continuarien essent-ne, per causa de l'explotació feudal.

En definitiva, la Sentència Arbitral de Guadalupe sancionava jurídicament el pacte entre senyors eminents de dominis feudals i senyors útils de bons masos, però també restablí l'ordre feudal, que resultava tan ominós com sempre per a la immensa major part de la pagesia. De fet, havia calgut "la derrota militar pagesa per tal de fer possible la via del compromís. ¿Encara cal afirmar que el mateix compromís no hauria existit sense guerra pagesa?"⁹.

NOTES

1. La diversitat de definicions sobre la remença que han fet els historiadors és manifesta. Com a mínim als segles XIII i XIV ja es fa explícita aquesta condició per l'ús de termes com ara *homo de redemptione, de redimentia o de remença*, però també moltes vegades se'ls anomena simplement *homines proprii et solidi* o bé *homines proprii, solidi et affocati*. Creiem que l'intent de definir la remença d'acord amb fórmules jurídiques "pures" obvia una realitat social que es demostra molt menys subtil. En l'ús que es fa de la denominació d'*homo proprius et solidus* durant la baixa edat mitjana s'ha perdut gran part de l'especificitat que tenia aquesta fórmula als segles XI i XII, aplicant-se sovint a pagesos que han de pagar redempcions.
2. Vegi's sobretot de J. Vicens i Vives, *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Barcelona, Ed. Vicens-Vives, reed. 1978; *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*. Barcelona, Universitat de Catalunya, 1936, 3 vols.; *Els Trastàmares (segle XV)*. Barcelona. Ed. Vicens-Vives, 1956; "Entre la monarquia pactista i la república patrícia" i "De la revolució del segle XV a la restauració del segle XVI", ambdós a *Moments crucials de la Història de Catalunya*. Barcelona, Ed. Vicens-Vives, 1962, pp. 153-171 i 173-197, respectivament.
3. P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona, Ed. 62, 1964, especialment vol. II, pp. 50-70 i 147-159. Eva Serra, "El règim feudal al camp català als segles XVI i XVII", *Estructura social i econòmica del camp català*. Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1978, pp. 57-64; "El règim senyorial: recomposició del sistema feudal", *L'Avenc*, 26 (abril 1980), pp. 34-41; "El règim feudal català abans i després de

- la Sentència Arbitral de Guadalupe", *Recerques*, 10 (1980), pp. 17-32; "Per una cronologia i interpretació de la crisi del segle XVII", *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*. Barcelona, Ed. Crítica, 1986, pp. 214-246; "Remences: una ocasió per tornar-hi a pensar", *L'Avenc*, 93 (maig 1986), pp. 46-52.
4. El detall més significatiu és el recurs constant que es va fer de la prerrogativa que les *Consuetudines Diocesis Gerundensis* atorgaven al senyor per obligar els seus pagesos que declarassin les terres establertes per altri (Cf. J. Cots i Gorchs, *Consuetudines Diocesis Gerundensis*. Barcelona, 1929, p. 154). A més, els canonge-pabordes, gestors directes del seu domini, exercien el control de les operacions que es realitzaven, autoritzant-les mitjançant la signatura al peu dels documents. Un darrer detall: en els capbreus es troben moltes declaracions de pagesos en què es recorda els titulars d'una compra-venda, quan es va fer, i quin notari enregistra l'operació.
 5. Una part d'aquestes xifres s'extreuen de la comunicació que amb el títol de *La pabordia d'Aro de la catedral de Girona, 1180-1343*, Antoni Ll. Sanz presentà al Col·loqui sobre *La formació i expansió del feudalisme català*, que tingué lloc a Girona el gener de 1985 (en curs de publicació).
 6. J. Vicens Vives, *Historia de los remensas*, p. 40 i P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II, p. 156.
 7. J. Vicens Vives, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, vol. I, p. 297.
 8. *Id.*, pp. 156-157.
 9. Eva Serra, "El règim feudal català...", p. 20.

Jaume Portella, Antoni L. Sanz i Teresa Brugada són historiadors.